

Yayın Geliş Tarihi: 26.11.2019

Yayın Onay Tarihi: 31.12.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.651296

Mustafa ÇÖPOĞLU •

Melih KURAN ••

İbn Haldun'da Çalışma Hayatına Yönelik Üç Temel Kavramın İncelenmesi: Çalışma, Emek Değer ve İş Bölümü

*Investigation of Three Basic Concept For Work Life in Ibn
Haldun: Work, Labor Value and Division of Labor*

Özet

Çalışma hayatına yönelik sorunlar ve çözüm önerileri çağlar boyunca tartışılmış ve incelenmiş, sosyal politikanın en temel konulardan biridir. Çalışma hayatı gibi temel konulardan birini, ölümünden yedi asır sonra dahi kendinden söz ettiren İbn Haldun'un görüşleri bağlamında incelemek, hem bilim adamı hem de devlet adamı olarak görev yapmış birinin teori ile pratiğin birleştiği yerde oldukça önem atfetmektedir. Çalışma literatür taraması ile keşfedici araştırma metodu kullanılmıştır. Çalışmanın temel amacı teori ile pratiği birleştirmiş olan İbn Haldun'un "Mukaddime" adlı eserinde çalışma hayatına yönelik ortaya koyduğu görüşlerini sosyal politika açısından incelemektir. İlk önce çalışmanın İbn Haldun açısından önemine ve anlamına değinilecektir. Devamında çalışmanın temelleri üzerinden doğan emek değer teorisinin İbn Haldun tarafından nasıl anlamlandırıldığı anlatılacaktır. Son olarak ise çalışma hayatının en önemli konusu olan iş bölümü ele alınacaktır. Bu sayede İbn Haldun'un bu kavramın toplum açısından önemi ve etkisine değindiği ve çağlar öncesinden temel kavram üzerinde çalışmalar yaptığı görülecektir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Çalışma, İş Bölümü, Emek Değer.

Jel Kodları: B11, B12

Abstract

Problems and solutions for working life have been discussed and examined throughout the ages and this is one of the main issues of social policy. Examining one of the main subjects, such as working life, from the perspective of Ibn Khaldun, who made himself known seven centuries after his death, attaches great importance to the place where both the scientist and the statesman have joined the theory and practice. Exploratory research method was used with literature review. The main purpose of the study is to examine the views of Ibn Khaldun, who combined theory and practice, with regard to working life in his work called Mukaddime in terms of social policy. Firstly, the importance and meaning of the concept of work for Ibn Haldun will be mentioned. In the following, it will be mentioned how Ibn Khaldun makes sense of the labor value theory which is based on the foundations of working thought. Finally, the concept of division of labor, which is the most important subject of working life, will be discussed. In this way, it will be seen that Ibn Khaldun touches on the importance and effect of this concept for the society and works on the basic concept before ages.

• Dr., Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri, mcopoglu@gmail.com

•• <https://orcid.org/0000-0002-5809-5802>, kuranmelih@gmail.com

Keywords: Ibn Khaldun, Work, Labour Division, Labour Value.

Jel Codes: B11, B12

Giriş

İbn Haldun'un Mukaddime 'de bahsettiği devlet ve toplum kuramının temellerinde ekonomik faktörler diğerlerinden daha öndedir. Toplumun açıklanmasında ve anlaşılmasında özellikle maddenin önemine değinen İbn Haldun için ekonomik ilişkiler belirleyicidir. Maddi dünya dikkate alınmadan toplumu ya da toplumsal değerleri anlamaya çalışmak maddeden bağımsız bir mana elde edilmesine benzer. İbn Haldun toplumu, umranı ve değerleri anlayabilmek için içinde bulunduğumuz maddi dünyayı ve bunu oluşturan en önemli faktör olan çalışmayı dikkate almaktadır. İbn Haldun'un oluşturduğu teorinin içinde çalışma önemli bir rol oynar, dikkat edilirse bedevilikten hadariliğe geçişte esas değişken refahın artışıyla beraber çalışmanın değişmesidir. (Uludağ, 2015, s. 69-70) İşte tam da bu noktada toplumu ve umranı anlamada ekonomik ilişki ağının öneminden bahseden İbn Haldun (Hassan, 2015), sosyal politika açısından birçok önemli hususa değinmektedir.

Sosyal politika günümüzde birçok yerde karşımıza çıkan bir kavram olmasına rağmen tanımı genellikle dar anlamıyla işçi işveren ilişkileri açısından yahut sadece sosyal yardıma odaklı bir anlayış olarak bilinmektedir, fakat geniş anlamıyla sosyal politika "toplumu oluşturan bireylerin sosyal ihtiyaçlarını karşılama amacına yönelik faaliyetlerde bulunan disiplinler arası bir bilimdir." (Şenkal, 2017, s. 21) Sosyal politika hayatımıza birçok noktadan değindiği için İbn Haldun'un toplumu ve devleti anlamak için Mukaddime 'de belirttiği birçok husus bugünkü manada sosyal politika çalışmaları olarak gözükmektedir. Çalışma hayatına yönelik temel kavramlar üzerindeki çalışmaları, teorileri de bunun göstergeleridir.

İbn Haldun'un Mukaddime 'sinde sosyal politikalar özelinde çalışma hayatına yönelik değerlendirmelerin ortaya konmasını belki de modern çalışmalar ile İbn Haldun'un ilişkilendirilmesini görünce daha rahat kavrayabiliriz. Machiavelli'nin devletin temelini güce dayandığı tezi İbn Haldun'da aranmış ve bunun hakkında çalışmalar yapılmıştır. (Hassan & Dursun, 2008, s. 135) Montesquieu'nün iklim ve tabiatın insan üzerinde ki etkilerine yönelik tezleri, Vico'nun tarihi gelişmenin bir seyir halinde olduğu tezi, (Muhammad, 1980, s. 195) Rousseau'nun nüfusun artması ile birlikte kültürel faaliyetler ve toplumsal bozulmanın artacağı tezi, Tardé'nin mağlubun galibi taklit eder tezi taklit nazariyesinde, Comte'nin toplumun hareketlerinin izlenerek kanunlaştırılması ve öngörülebilir forma sokma çabası, Adam Smith'in iş bölümü teorisi (Sezgin, 2016, s. 167) ile Marx'ın toplumun değişimini maddi temellerle açıklama ve tarihsel maddeciliği gibi birçok modern düşünce İbn Haldun'da aranmakta ve bir takım öncülleri bulunmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında İbn Haldun'un nasıl

bir eser ortaya koyduğu ve bu eser üzerinden sosyal politika çalışmanın önemi anlaşılacaktır.

Sosyal politikanın önemli bir alanı olan çalışma hayatının temel kavramları üzerinden İbn Haldun okumasının yapılması planlanan bu eserde çalışma, emek değer ve iş bölümü ele alınacaktır. Bu kavramların daha önceden farklı düşünürler ile mukayese edilerek çalışıldığı gerçeği göz önüne alınırsa, kavramların önemi de o derece daha iyi anlaşılacaktır.

1. Çalışma

“Bilmek gerekir ki, toplumların (nesillerin) ahvalinde görülen farklılık, sadece onların geçim yollarının farklı oluşundan ileri gelmektedir. Çünkü insanların toplu olarak yaşamaları, sırf geçimlerini sağlamak maksadıyla yardımlaşmak içindir.” (Haldun, 2015, s. 323)

İbn Haldun'a göre insanın birey olarak hayatta kalamayacağını toplum içinde yaşayıp iş bölümüne muhtaç olduğu Mukaddime 'de birçok yerde anlatılmaktadır. İş bölümünün olabilmesi için bir çalışmanın söz konusu olması gerekmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere çalışma, İbn Haldun'un toplumsal hayatın temeli olarak gördüğü ve önem verdiği bir kavramdır. Çalışmanın İbn Haldun'da ki yansımaları anlatmadan önce, birçok farklı medeniyette birçok farklı anlama gelen bu kavramın kısa bir özetini yapacağız.

Çalışmanın tarihsel açıdan bir incelemesini yapmak için ilk olarak antik dönemdeki çalışma anlayışlarına bakmak gerekir. Bilindiği üzere antik Yunan'da çalışma aşağılayıcı bir anlam içermekteydi. (Meda, 2012, s. 41-42) Toplum içinde elitlerin ve özgür bireylerin çalışmadığı bunun yerine kendilerinin yapması gereken işleri kölelere yaptırdığı bir sistem söz konusuydu. Bu sistem içinde çalışmak ise köleliği çağırıyordu için hoş karşılanmazdı. Özgür bireyler sanat ve felsefe ile meşgul olurlardı. Çalışmak ancak köleler gibi toplumun alt tabasını oluşturan kişilere mahsustu. Antik Yunanla beraber kültürel olarak bir nevi onun devamı olabilecek olan antik Roma döneminde de aynı anlayış hâkimdi. Bu dönemde de çalışma ancak kölelere özgü ve özgür bireyler için ancak ceza niteliğinde olan bir eylemdi. Bu dönemlerde çalışmaya karşı oluşan algı ise özgür birey-köle birey ilişkisinin sistematik bir hale gelip kölelik sisteminin gelişmesine yol açmıştır. (Budd, 2016, s. 56-60)

Bu antik dönemde oluşan özgür-köle ilişkisi ve çalışma anlayışı tarihsel süreçte etkisini dinler üzerinde de göstermiştir. Burada sadece semavi dinler olarak kabul edilen Musevilik, Hristiyanlık ve İslam dini üzerinde kısaca durulacaktır. Musevilik inanışında çalışma düşüncesi ile ilgili net bir yorum yoktur. Sadece çalışmanın hoş karşılanmadığı anlayışın hâkim olduğu bir düşünce olduğunu bilinmektedir. Bununla beraber çalışma düşüncesi konusunda herhangi bir net anlayış olmasa da köle ve özgür birey anlayışının burada da devam ettiği ve kölelik sisteminin devamının söz konusu olduğu bilinmektedir. Hristiyanlıkta ise iki farklı düşünce hâkimdir. İlk dönem Hristiyanları çalışmayı Âdem'in cennetten kovulmasının bir sonucu olarak dünyada kendinin geçimini idame ettirebilmesinin bir sonucu olarak görmektedir. (Meda, 2012, s. 48-55) Kısacası çalışmak onlar için tanrının insanlara verdiği bir cezadır. Romanın antik

dönemden gelen çalışmaya karşı olumsuz bakışı burada farklı bir anlam kazanıp yine olumsuzlama olarak devam etmiş ve kölelik sisteminin devamını sağlamıştır. Buna karşın tüm Hristiyan anlayışlar çalışmaya karşı olumsuzlama anlayışına sahip değildir. Özellikle kapitalizmin gelişmesinde ve yayılmasında önemli bir rol oynayan Protestan mezhebi bunlardan biridir. (Bodur, 1990, s. 83-84) Protestan mezhebine göre çalışmak kutsal bir eylem biçimidir. Kişi çalışarak elde ettiği serveti biriktirerek zenginliğini arttırmalı ve Tanrı'ya bu yolla yaklaşmalıdır. Tıpkı Protestan anlayış gibi Kalvinist mezhebine göre çalışma kavramını olumsuzlamakta ve çalışmayı tanrının bir emri olarak addetmektedir. Çalışmayı olumsuzlayan bu her iki anlayışın hâkim olduğu topluluklarda da kölelik sistemi devam etmiştir. (Kurtuluş, 2005, s. 744-745) Kısacası çalışmanın olumlu bir anlamı sahip olması kölelik anlayışının önüne geçememiştir. İslam dininde çalışma önemli bir yer işgal etmektedir. Dünya hayatında insana çalıştığı kadar vardır anlayışıyla her bireyin çalışması istenmektedir. Çalışma fikri İslam'da hem maddi hem manevi anlam ifade etmektedir. Maddi olarak hayatını idame ettirmek zorunda olan insan çalışmak zorundadır. Manevi olarak ise yapılan çalışma eyleminin sadece maddi bir eylem olmadığı bununla beraber yapılan çalışmanın tanrı katında bir sevap alacağı inancı hâkimdir. Burada ki inanış kişiyi çalışmaya ve kazanmaya motive etmektedir. Çalışmanın olmadığı hallerde, dilenmek dinen hoş karşılanmamakta ve doğru bulunmamaktadır. (Eroğlu & Çelik, 2018, s. 128-129) Bu anlayışla beraber kölelik sistemi İslam dininde de devam etmektedir. Kısacası çalışmanın tarih içinde ki anlamı değişse de asıl emek sarf eden köleler her zaman çalışmaya mecbur edilmiştir ve sistemin devamı muhafaza edilmiştir.

İbn Haldun tüm zenginliklerin kaynağını emek olarak görmekte ve bunu birçok yerde belirtmektedir. İnsanların kazandıkları elde ettikleri her şeyin asıl kaynağı emektir, yani çalışmadır. (Weiss, 1995, s. 31) İnsan ancak çalışmasının sonucu bir emek elde edebilir, bundan dolayı da çalışma değer kazanır. Çalışmaya değer katan asıl unsur sürecin içinde ki emektir. Çünkü İbn Haldun'a göre medeniyetin, şehirleşmenin kaynağı refahtır, refahın kaynağı emektir, emeğin kaynağı ise çalışmadır. İnsan ancak çalışmanın sonucunda ortaya çıkan emeğinin ürününi ortaya koyarak gelir elde edebilir ve elde ettiği bu değer ile gelişebilir. İbn Haldun'un çalışma kavramına önem vermesi çok ilginç bir noktaya da varır. Ona göre insanı diğer varlıklardan ayıran şey akıl ve eldir. Burada ele özellikle önem verilmiştir. Çünkü el akılla birleşince ortaya emeğin ürünü olan değer çıkmaktadır. İnsanın gelişiminde elin önemine vurgu yapmaktadır. Doğaya karşı hayatta kalma başta olmak üzere, geçimi sağlama gibi en temel ihtiyaçların giderilmesi ancak el ile mümkün olmaktadır. Elin değeri konusunda bu kadar durulmasının sebebi ise aslında çalışmaya verilen değer göstergedir. El den kasıt bir nevi çalışmadır, insanın iradesi ile çalışmasının temsilidir. İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özelliklerden biri insanda ki çalışma eylemidir. Üretim kaynağı olan ve bununla medeniyetleri oluşturan şey çalışmadır.

İbn Haldun'un emeğe bakışı konusuna gelirsek burada kendisinden önceki görüşlerden temel bir fark ortaya çıkmaktadır. İbn Haldun ne antik dönem ve ilk Hristiyanlar gibi çalışmayı kötülemiş, olumsuz bakış sergilemiş ne de Protestanlar, Kalvinistler ve bazı İslami görüşlere göre çalışmayı kutsamıştır. İbn Haldun'a göre çalışma insanın doğasından gelen ve o olmadan hayatta kalamayacağı bir eylemdir. Bu

eylem medeniyetlerin gelişmesini sağlayan olumlu bir eylemdir. Burada İbn Haldun özellikle insanın fiilen çalışmasının sonucunu doğal geçim yolları olarak görülmesi gerektiğini bununla birlikte çalışmadan elde edilen gelirin doğal olmayan geçim yolları olarak nitelenmesinin sebebini anlayabiliriz. Kişinin kendi çalışması, emeği olmadıkça geçim tarzı doğal değildir ancak kişiye kendi emeğinin karşılığı olan değerler doğal birer geçim yollarıdır. Aynı zamanda kişinin kendi çalışmasının sonucu oluşmayan bir değeri elde etmesi hangi yolla olursa olsun onun elde ettiği değere ve kendine yabancılaşmasına yol açar. (Marx, 2010, s. 21-23) Burada yabancılaşma bireyin elde ettiği değerlerin kaynağının emeksiz bir şekilde ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. İbn Haldun'a göre insanın yabancılaşması "ne dünyası ne ahireti için gerekli olan" bir hayat şeklinin ortaya çıkmasıdır. İnsan kendi çalışmasının sonucu olmayan değerlerle bir yaşam sürerse bir süre sonra "kendi hizmetini kendisi yapmaktan aciz" bir kişi olur. Aslında yabancılaşma tam da burada başlar. Birey kendi ihtiyaçlarını kendisi gidermemeye yani çalışmayı terk etmeye başlar bununla birlikte kendine üstünlük vasıfları addeder bunun sebebi ise çalışmayı küçümsemesi olur fakat bu da İbn Haldun'un dediği gibi o toplumun felaketi olur. Bir nevi yabancılaşma yok olma doğru yol açan bir süreci başlatır.

"Şu da var: Araplar, iş ve emek sahibi (ehl-i amal) olan sanatkârın ve zanaat erbabının işlerini telef ederler, iş ve emekleri için ne değer tanırırlar, ne de bunun bir ücreti ve fiyatı olabileceği görüşünde olurlar. Hâlbuki ilerde de (Bölüm 5, Fasal 1) bahsedeceğimiz gibi kazancın aslı ve hakikati (emek ve) ameldir. Amel bozulup meccanen çalışma durumu hâsıl olunca, kazanca duyulan emel ve arzu zayıflar, işçinin eli işe gitmez, bir yerde oturmak üzere toplanmış olanlar perişan olup dağılırlar, umran fesada uğrar." (Haldun, 2015, s. 365)

Tüm bunlar dikkate alındığında aslında İbn Haldun için çalışma insanın evriminin sonucu olarak zorunlu bir şekilde ortaya çıkan eylem biçimidir. İnsan hayatta kalmak için çalışmak zorundadır, bu çalışmanın hayatta kalmayı sağlaması ise bireysel değil toplumda bireylerin katılımı ile kolektif bir süreç ile mümkündür. Toplumda ki bireyler çalışmalarının sonucu olarak kendi geleceklerini tayin ederler. Bundan dolayı çalışma kötülenecek yahut kutsallaştırılacak bir şey değildir, hayatın doğal bir parçasıdır ve insan bu eylemi yerine getirmekle kendini tamamlar.

2. Emek Değer

Emek değer teorisi iktisadın en temel teorilerinden biridir. İbn Haldun'a göre tabiatta bulunan hazır nimetleri elde etmek için dahi emek harcamak gerekir. (Esen, 2012, s. 42) Bazı sanatlarda kazanç için emekten başka faktörlere de ihtiyaç vardır. Marangozluk ve dokumacılık sanatları bunlardan ikisidir. Bu sanatlarda emekle birlikte üretim faktörü olarak ağaç ve iplik yer alır. (Haldun, 2015, s. 695) Kendi kendine yetişen nimetlerden bile istifade edebilmesi, kendi mülkiyetine geçirebilmesi için insanın mutlaka emek vermesi gerekir. Umranda yaşayanların tüm işleri ve emekleri kendi kazançları ve sermayeleridir. Hatta emekten başka sermayeleri de yoktur. Ülkenin mamur edilmesi yine sadece emekle gerçekleşir. (Haldun, 2015, s. 552)

İbn Haldun'a göre, emek, pazarda müşterisi bulunan ve satılmak üzere piyasaya götürülen mal ve eşya hükmündedir. (Haldun, 2015, s. 726) Emegın temel üretim faktörü olması ve piyasada bir mal gibi alınıp satılabilmesi bizi metalaşmış emek kavramına götürmektedir. Nihat Falay durumu şu şekilde özetlemiştir: "Değerin özü olan emek ve değerın ölçüsü olarak belirli bir emek-zaman satılmak üzere pazarda işlem görmektedir." (Falay, 1978, s. 29)

Bu teoride emegın değerini neyin oluşturduğu tartışılmaktadır. İbn Haldun'a göre emegın değerini bir mal için harcanan emek belirler. (Özel, 2006, s. 5) Çünkü değeri oluşturan şey başlı başına emektir, emek olmadan ortaya hiçbir şey olmaz ya da diğer bir deyişle ortada emekten başka bir şey yoktur. Fakat İbn Haldun burada emeği soyut olarak değer addetmemiştir, emekten ortaya çıkan değer önemlidir ve emegın değerini de bu oluşturur. Bunu da Mukaddime 'de açıkça belirtmektedir;

"Kazanç (kar, fayda, profit) emegın değerinden ibarettir. (Mekasib, kıyem-ı a'maldan başka bir şey değildir, istihsal edilen bir malın ve hizmetin kıymeti, onu elde etmek için harcanan emegın değerine tekabül eder. Harcanan emeklerin değerleri neyse sağlanan kazançlar da odur)." (Haldun, 2015, s. 652)

Toplumsal hayatın temelini İbn Haldun da maddi ilişkilerin oluşturduğunu daha önce söylemiştik. Üretimin belirleyici rolü ve önemi görölmektedir. Bir toplumun ilerlemesinin temelinde bu üretim ilişkisi vardır bundan dolayı da emegın değeri önem taşır. Üretim arttıkça zenginlik artar ve toplum refaha kavuşur tezine bakarak emegın değeri hakkında niçin fikir sahibi olmamız gerektiğini anlayabiliriz. Yüksek hayat seviyesine ulaşan toplumlarda artan üretim ile emegın değerinin ne olduğu ve bunu neyin belirleyeceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bedevi toplumlarda daha ilkel üretim ilişkileri varken, tarım, çiftçilik gibi, hadari toplumlarda zanaatlar ön plana çıkmış olup artık işçi, işveren ilişkisi de doğmaktadır. Burada tam olarak ortaya çıkan emegın değerinin neye göre belirleneceği ve devamında nasıl paylaşılacağı sorunu doğmaktadır. İbn Haldun a göre ortaya çıkan üretim ilişkisinde insanların refaha kavuşmasını sağlayan şey bu emegın değerinden ortaya çıkan insanların ihtiyacından fazla olan artı değerdir. Bu artı değeri İbn Haldun Mukaddime' de şöyle açıklamaktadır.

"İmdi, bir kasaba veya şehir halkı, (iş bölümü yaparak) tüm emeklerini (a 'mal, iş gücü), zaruri (gıda) maddeleri ve ihtiyaçları ölçüsünde tevzi edince, bu hususta bahis konusu emeklerin asgarisi (zaruri ihtiyaçlarını temin için) kâfi gelir. Geriye kalan emeklerin tümü, zaruri ihtiyaç maddeleri üzerine zait olarak baki kalır." (Haldun, 2015, s. 652)

Artı değer konusunda da yine tekrar olma pahasına toplumsal hayatı etkileyen en önemli faktör olan üretim konusunda temel faktör olan sermaye ve kazanç İbn Haldun'a göre sadece emek ile elde edilir. (Hasan, 2007, s. 43) Kısacası herhangi bir kazanç elde etmek için ortaya bir değer koymak gerekir. Burada ortaya koyulan emek sonucu elde edilen kazanç emegın değerinden eksik olabilir bu arada ki fark sermaye sahibi için artı değerdir. Özellikle zanaatkarların çırakların emeklerinden faydalanıp onlara cüzi bir ücret karşılığı meslek öğretmeleri esnasında oluşan değer de böyle bir değerdir. Fakat İbn Haldun için asıl önemli durulan nokta toplumsal olarak üretilen artı değerın kalkınmada

kullanılması ve toplumun refah seviyesini arttırmasıdır. İbn Haldun bu konuya Mukaddime 'de değinmektedir;

“Harcanan emekler artınca, bunun emek sahipleri arasındaki değerleri de artmış ve bu suretle zaruri olarak onların kar ve kazançları da çoğalmış olacak, refah ve zenginlik ahvali, onları refaha ve bunun ihtiyaç vaziyetine getirdiği meskenlerin ve elbiselerin güzelleştirilmesi, alet ve edevatın, kap ve kacağın iyileştirilmesi, hizmetçiler ve binekler edinilmesi durumuna davet edecektir.” (Haldun, 2015, s. 652)

Buradan anlaşılacağı üzere üretim arttıkça ortaya çıkacak olan artı değer toplumun gelişimi için temel bir rol oynamaktadır. Artı değer ile beraber gelen fazlalık toplumun tüketim alışkanlıklarını değiştirir ve artık daha lüks ve refah içinde yaşamaya başlarlar. Bunun sonucunda zanaatlarda gelişir ve emek gücü gittikçe artar. Emek gücü arttıkça da oluşacak olan artı değer arttığından zenginlik katlanarak devam edecektir. (Hasan, 2007, s. 42-43) Ta ki israf ve eşitsizlik ortaya çıkıncaya kadar bunlarla beraber toplumda bir bozulma başlayacak olup üretici üzerinde oluşacak baskı faktörleri ile üretim sarsılacak ve elde edilen zenginlikler yitecektir.

İbn Haldun'a göre, emek özgür bir şekilde üretim yapmalıdır. Bu sayede umran gelişir ve kökleşir. Hadarî umranın merkezi olan şehirlerde refah ve zenginlik arttıkça yeni iş kollarına olanak yaratır. Bu da istihdamı artırır. İbn Haldun özgür bir çalışma ortamının kaybolması durumunda umranın çökeceğini iddia eder. Ona göre, devletin halka uyguladığı angarya, onları kendi kazançlarını elde etmekten alıkoyacaktır. Ugradıkları zarardan dolayı ülkeyi imar etme konusundaki hevesleri kaybolacaktır. Bu durum umranın harap olmasına yol açacaktır. (Haldun, 2015, s. 552)

3.İş Bölümü

“Çünkü insanların toplu olarak yaşamaları, sırf geçimlerini sağlamak amacıyla yardımlaşmak içindir” (Haldun, 2015, s. 323) İbn Haldun'a göre, insan tek başına ne yaşaması için gerekli olan ihtiyaçları sağlayabilir ne de dışarıdan gelecek olan saldırılara karşı koyabilir. Bu iki önemli öge başkalarının gücüne, desteğine, yani iş birliğine ihtiyaç duyar. İnsan, hayatını devam ettirebilmesi için gereken gıdanın asgarî kısmını bile tek başına elde edemez. Belki de işçi başına çıktıyı maksimize eden iş bölümü, insanların girdiği iş birliği ya da örgüt biçimlerinin en önemlisidir (Spengler, 1964, s. 295)

İbn Haldun insanın sosyal bir varlık olduğunu ve tek başına yaşayamayacağını bu yüzden ortak bir toplumsal yaşamın zaruri olduğunu söyler. Toplumsal yaşamın zorunlu olmasının temel sebebi bireyin tek başına yaşamak için kendi kendine yeterli olamamasıdır. Kendine bir nevi ortaklar bulup hayatta kalmak için mücadele etmelidir. İbn Haldun toplumsal yaşamı zorunlu kılarken aslında zorunlu kıldığı şey toplumsal iş bölümüdür. İbn Haldun “Mukaddime ”de bu husustan şöyle bahseder;

“Şüphe yok ki, insani içtima (insanların toplum halinde yaşamaları) zaruridir. Filozoflar bu hususu "insan, tabiatı icabı medenidir" sözleriyle ifade etmişlerdir. Yani insan için cemiyet düzeni içinde yaşamak şarttır. Hükemanın ıstılahın da bu içtimaa medeniyet (medine) adı verilir ki, umranın manası da bundan ibarettir. Bunun izahı

şudur: Allah Taala insanı yaratmış, gıdasız yaşaması ve hayatını devam ettirmesi mümkün olmayacak surete ve biçime koymuş, fıtratı ile gıdasını aramayı ve kendisine tevdi edilen kudret ile bunu elde etmeyi ona belletmiştir. Ancak insanlardan bir kişinin kudreti, muhtaç olduğu bahis konusu gıdayı tek başına elde etmeye kâfi gelmez. Hayatını devam ettirmesi için bu gıdanın asgari olan kısmını bile tam olarak temin edemez. Bu gıdanın, farz edilmesi mümkün en az miktarını ele alalım, bu miktar mesela bir günlük rızık kadar buğday olsun, işte bu miktar bile onu öğütme, hamur yapma ve pişirme gibi birçok zahmet ve muameleden sonra hasıl olur. Bu üç işten her biri için bir takım alet ve edevata muhtaç olur. Bunlar ise demirci, marangoz ve çömlekçi gibi müteaddit sanatları İcra eden şahıslar olmadan vücuda gelmez. Farz et ki, insan hiçbir muameleye tabi tutmadan doğrudan doğruya buğday tanesi yemektir. Bu takdirde bile ekme, hasat etme, daneyi başağından çıkarmak için döğme gibi bahis konusu işlerden daha çok olan diğer birtakım muamelelere ilaveten tohuma muhtaçtır. Bu muamele ve işlerden her biri de ayrıca evvelkisinden daha fazla birtakım sanatlara ve aletlere ihtiyaç gösterir. Bütün bunlara veya bir kısmına bir tek şahsın kudretinin kâfi gelmesi imkansızdır. O halde hemcinsinden olan birçok kişilere ait kudretler bir araya toplanmalıdır ki hem kendisinin ve hem de onların rızık ve maişetleri temin edilmiş olsun. Bu zaruri olarak böyledir. Yardımlaşma suretiyle, istihsal (üretim)e iştirak edenlerin kat kat fazlasının ihtiyacını karşılayacak kâfi miktarda mal ve rızık hasıl olur.” (Haldun, 2015, s. 213)

İnsan geçine bilmek için toplumsal hayata yani iş bölümüne mecburdur eğer bu sistemin içinde olmazsa geçimini temin edemez ve hayatta kalamaz fakat iş bölümü sayesinde bunlar temin edilir. Kişi tek başına yetişemeyeceği ve üretmeyeceği şeylere iş bölümü sayesinde sahip olabilir. “İnsanın birleşmiş üretici faaliyeti” olarak tanımlanan bu iş bölümü aynı zamanda insanların ihtiyaçlarından fazlasının da üretilmesini sağlar. (Hassan,2015, s. 152-153) Bununla beraber refahın artışı gerçekleşir. Burada sosyal politika açısından en önemli husus toplumsal iş bölümü gerçekleşirken bir nevi toplumda ki bireyler istihdam edilirken toplumsal faydanın ön planda tutulması ve insanların meslekleri doğrultusunda eğitilmesidir. Zanaat konusu İbn Haldun’da çok önemlidir çünkü toplumu geliştirecek olan bu zanaatların gelişmesi ve ilerlemesidir. Bundan dolayı da toplumun arasında olan bağın kullanılarak dayanışmanın artması ve toplumsal ilerleme için motivasyon kaynağı oluşturulur. (Spengler, 1964, s. 282)

İş bölümünü toplumun yapı taşlarından biri olarak ele aldığımızda artık bunun statik bir süreç değil dinamik bir süreç olduğunu ortaya koymuş oluruz. İş bölümü hem bedevi hem hadari toplumda üretim ilişkilerinin gelişmesine ve değişmesine yol açtığı ve hem neden hem sonuç olarak üretim ilişkilerinde bir rol oynadığını anlamaktayız. İş bölümü bunlarla beraber üretimde verimliliği, uzmanlaşmayı ve öngörülebilirliği arttırdığı için üretimde de toplumun ilerlemesini sağlamaktadır. Nihat Falay bu konuda iş bölümünün aynı zamanda pazarı genişlettiğine ve bununla birlikte de iş bölümünün daha çok arttığına dikkat çekerek aralarında ki diyalektik ilişkiye dikkat çekmiştir. (Falay, 1978, s. 23)

İbn Haldun iş bölümünün toplumsal olarak sürekli ilerleyen bir durumda olmasını bu ilişkinin statik değil dinamik bir ilişki olması ile açıklamıştır. Bu dinamik ilişki ağında iş bölümü devamlı gelişerek ilerler ve bu durumda toplumsal kalkınmayı sağlar. Bununla

birlikte de toplumsal değişim söz konusu olur. Bu değişim ise toplumun ilk aşaması olan bedevi toplumdan hadari topluma doğru bir evrilmedir. (Qadir, 1941, s. 121) Bu evrimin sonucunda hadari toplum gittikçe merkezi konuma gelir bunun sebebi ise zenginleşen halkın lüks içinde yaşaması ve tüketime yönelmesi pazarı çevreden bu merkeze doğru çeker bununla beraber insanlar hem mal satmak hem de iş bulabilmek için bu merkezlere akın ederler. Tüm bunların sebebi ise yukarıda bahsettiğimiz iş bölümünün verimi ve diğer faktörleri etkilemesiyle oluşan zenginliktir.

İş bölümünün bir diğer sebebi de diğer hayvanlara ve insanlara karşı hayatta kalabilmek için iş birliği yapmak zorunda oluşudur;

“Tek başına yaşayan kimseye, silahı olmadığı için kendim savunma hali de el vermez. Böylece diğer hayvanların avı olur. Ömrünün sonuna kadar yaşayamadan, helak ve telef olmak yakasına yapışır.” (Haldun, 2015, s.214) Nasıl ki birey tek başına geçimini sağlayamıyor ve dayanışma ile iş bölümüne ihtiyaç duyuyorsa aynı şekilde doğa koşullarına, yaban hayvanlarına ve diğer insanların saldırılarına karşı da iş bölümüne ihtiyaç duyar. İnsanın doğasından gelen hayatta kalma motivasyonu ile bu toplumsal iş bölümü zorunlu hale gelmiş olur. (Bocutoğlu, 2015,s.15-18)

İbn Haldun'dan yaklaşık dört yüzyıl sonra yaşayan Adam Smith'e göre de, iş bölümü, ortaya çıkardığı zenginliği öngören ve amaçlayan herhangi bir bilinçli tasarımın ürünü değildir. İş bölümü insan tabiatında geniş bir yer tutmayan eğilimin yavaş gelişen ama yine de zorunlu olan sonucudur. İş bölümünü ortaya çıkaran sebep mal değişimi, takas ve bir şeyi başka bir şeyle mübadele etme eğilimidir. (Smith, 1984, s. 25) Adam Smith'e göre, iş bölümü tüm insanlarda var olan bir eğilimdir. Bu eğilimin insan doğasının asıl esaslarından biri mi, yoksa mantık yürütme ve konuşma yeteneklerinin zorunlu bir sonucu mu olduğu sorusunu ortaya koyar. Bu durumun kaynağı hakkında doğrudan fikrini beyan etmez. (Smith, 1984, s. 25) Adam Smith'e göre, insanın diğer insanların yardımına ihtiyacı vardır. Bunu sağlaması için diğerlerinin iyilikseverliğini beklemesi olumlu sonuç vermeyecektir. Bundan dolayı insan tabiatında var olan bencilliği karşılıklı münasebetlerde kendi lehine ilişkilendirerek, karşısındakinin menfaatine yarayacağına ikna etmeye çalışmıştır. İnsan ihtiyaç duyduğu yemeği kasabın ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil kasabın yahut fırıncının kendi çıkarlarını kollamalarından dolayı sağlayabilir. (Smith, 1984, s. 26)

İbn Haldun'un yaptığı gibi Adam Smith de iş bölümünü tasvir etmek için basit bir ürünün analizine girişir. Adam Smith'in bunun için seçtiği ürün iğnedir. İğnenin üretiminde geçen süreci şu şekilde tasvir eder:

“İşçinin biri teli çekip gerer; bir başkası bunu düzeltir; bir üçüncüsü keser; bir dördüncüsü ucunu sivriltilir; bir beşincisi baş geçebilmesi için tepesini ezer. Baş yapma iki üç ayrı işleme gerektirir. Baş tepeye takmak ayrı bir iştir. İğneleri ağartmak bir başka iştir. İğneleri kâğıda sıralamak bile, başlı başına bir zanaattir. Önem taşıyan iğne yapma işi böylece aşağı yukarı on sekiz ayrı işleme bölünmüştür.” (Smith, 1984, s. 20)

Adam Smith, yukarıda anlatılan sürecin tek bir işçi tarafından yapılması durumunda günde bir iğnenin üretilmesinin çok zor olacağını belirtir. Fabrikalarda her bir süreci bir işçinin yapabilmesinden dolayı üretim miktarı geometrik bir şekilde artacaktır. Diğer

üretim diğer zanaatlara ne kadar sokulabilirse emeğin üretici gücü de o oranda çoğalacaktır.

İbn Haldun'un iş bölümüne ilişkin tezlerinin Adam Smith'te görülmesi ilk bakışta şaşırtıcı gelse de, Smith'in yaşadığı dönemde Gazali'nin eserleri İngilizce 'de bulunmaktaydı ve İbn Haldun'un Gazali'nin tezlerini büyük ölçüde tekrar ettiğini düşündüğümüzde bu benzerliklerin hiç de garipsenmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. (Yıldırım & Kılıç, 2019, s. 103-105) İbn Haldun ile Adam Smith'in iş bölümü anlayışında ise tabii ki farklılıklar vardı. Bunlar en az benzerlikler kadar dikkat çekmektedir. İbn Haldun'un tek bir mesleğin üretimde kullandığı araç ve ham maddelerin iş bölümü sayesinde üretildiğini vurgular. Mesleki iş bölümü olarak adlandırılan bu iş bölümünde her fert farklı bir meslekte uzmanlaşarak üretim yapar. Buna karşılık Adam Smith bir ürünün üretim süreçlerinde iş bölümünden faydalandığını, bir işin parçalara bölünerek farklı kişiler tarafından üretilmesi sonucunda ortaya çıkarıldığını işaret eder. Adam Smith'in belirttiği iş bölümü ise teknik iş bölümü olarak adlandırılır. Bunda ise işletmeler yahut kişiler bir malın üretiminin çeşitli teknik süreçlerinde uzmanlaşarak üretimin bir parçasını sağlarlar.

İbn Haldun'un yaşadığı dönem açısından sanatlar küçük atölyelerde birkaç kişi tarafından icra edilmekte ve geleneksel yapı olarak adlandıracağımız bu süreç tek bir iş özelinde uzmanlaşma gerektirmekteydi. Adam Smith ise sanayi devrimi arifesinde üretim süreçlerinin büyük yapılar altında toplanmaya başladığı dönemi tasvir etmiştir. Fabrikaların ortaya çıktığı bu dönemde üretim süreçlerinde uzmanlaşma sadece yapılan işin bir bölümünü kapsar. Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, bir işçi iğne üretiminin sadece bir kısmını icra eder.

İbn Haldun'a göre, zenginliğin kaynağı iş bölümüdür. Yukarıda betimlediğimiz üzere, insanlar bir ekmeğin üretimini bile tek başına yapamazlar. Fakat iş bölümü sayesinde üretime ortak olanların ihtiyacının kat kat fazlasını üretirler. İş bölümü bu manada toplumun üzerine kurulduğu iktisadî yapıdır. İş bölümü sayesinde sadece yiyecek içecek değil, umranın dayandığı maddi nesnelere de üretilir. İbn Haldun yukarıda özetlediğimiz üzere, iş bölümünün tasvirini ve tanımını yapan öncü bir düşünür olarak anılmayı hak etmektedir. (Sun, 2005, s. 23)

Sonuç

İbn Haldun'a göre insan tabiatının değil alışkanlıklarının eseridir. Maddi dünya bizi şekillendirir ve yön verir. Dünya tarihine bakıldığında bu çıkarımın haklılığı ve onu destekleyen birçok görüş bulunabilir. Özellikle maddi dünya'nın önemini kavrayarak bunun manevi etkisini analiz edebilmiştir. Burada İbn Haldun'u bizim için değerli yapan 14.yy. da bunları fark edip analiz edebilmiş olmasıdır. Bundan dolayı eseri çağlar aşır halen çalışmalara konu edinmektedir. Özellikle çalışma, emek değer ve iş bölümü hakkında ki düşünceleri bunun göstergesidir.

"Mukaddime" sosyal politika ve çalışma hayatı açısından, günümüz ile aralarında yaklaşık yedi yüzyıl olsa da incelenilecek ve sosyo-ekonomik açıdan bir takım teorik ve pratik etkileri olacak bir eserdir. Bugün dahi sosyal politika konusunda en önemli

konulardan biri olan çalışma hayatı ile alakalı olarak iş bölümü ve emeğin değeri ile alakalı en temel konuların ortaya koyulması ve bunların topluma etkilerinin anlatılması "Mukaddime"nin sosyal politika açısından önemini ortaya koyar. Marx 'tan yedi yüzyıl önce emek değer teorisini ve iş bölümü ile kapitalin oluşmasını benzer şekilde anlatmaktadır. Önemli olan İbn Haldun da devletin ve toplumun birbiriyle ve kendisiyle nasıl bir ilişki olduğunun anlaşılması ve bunun çevresinde geliştirilecek olan teorilerin sosyal politika için nasıl kullanılılabileceğinin araştırılmasıdır.

İbn Haldun'un zenginliğin kaynağını emeğe dayalı üretim olarak değerlendirmesi çağını aşan bir yaklaşımın göstergesidir. Kendinden önceki İslam düşünürlerinin iktisadî hayata karşı gösterdikleri normatif tavra karşı, İbn Haldun toplum içinde gömülü olan iktisadî ilişkiler ağını anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. "Mukaddime" yukarıda sıraladığımız nedenlerden dolayı İslam düşünce tarihinin ve de küresel düşünce tarihinin önemli bir eseri olmayı bugün de sürdürmektedir. Gelecekte, üzerine yapılacak daha derinlikli, daha ayrıntılı ve daha disiplinler arası çalışmalarla birlikte, İbn Haldun ve eseri daha bütüncül bir çerçeveden bakılarak tarih ve toplum üzerine düşünen tüm araştırmacılar nezdinde hak ettiği ilgiyi görecektir.

Kaynakça

- Bocutoğlu, E. (2015). İbn-i Haldun Ve Adam Smith'in İşbölümü Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Emek ve Toplum*, 8-25.
- Bodur, H. E. (1990). Modern Kapitalizmin doğmasında dinin rolü (Kapitalizmin ruhu ile Protestan ahlâkı arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 80-108.
- Budd, J. W. (2016). *Çalışma Düşüncesi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eroğlu, İ., ve Çelik, F. (2018). İktisadi ve Sosyal Boyutuyla İslam'da Çalışma. *International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics*, (s. 124-134). İstanbul.
- Esen, A. (2012). *Sosyal siyaset Açısından İslam'da Ücret*. Ankara: Türkiye Diyanet Yayınları.
- Falay, N. (1978). *İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Haldun, İ. (2015). *Mukaddime*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Hasan, Z. (2007). Labour as a Source of Value and Capital Formation: Ibn Khaldun, Ricardo, and Marx - A Comparison. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 39-50.
- Hassan, Ü. (2015). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Hassan, Ü., ve Dursun, T. (2008). *İbn Haldun'da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kurtuluş, B. (2005). İŞ AHLAKI: GEÇMİŞTE VE GÜNÜMÜZDE. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 737 - 759.

- Marx, K. (2010). *Yabancılaşma*. Ankara: Sol Yayınları.
- Meda, D. (2012). *Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer Mî ?* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Muhammad, M. (1980). Ibn Khaldun and Vico: A comparative study. *Islamic Studies*, 195-211.
- Özel, M. (2006). Bir iktisat klasiği olarak İbn Haldun'un Mukaddime'si. *DÎVÂN İlmî Araştırmalar*, 1-8.
- Qadir, M. A. (1941). The Social and Political Ideas of İbn Khaldun. *The Indian Journal of Political Science*, 117-126.
- Sezgin, Y. E. (2016). *İslam İktisadı ve Emek*. İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Smith, A. (1984). *Milletlerin Zenginliği*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Spengler, J. J. (1964). Economic Thought of Islam: Ibn Khaldun. *Comparative Studies in Society and History*, 268-306.
- Sun, G.-Z. (2005). *Readings in the Economics of the Division of Labor: The Classical Tradition*. Singapur: World Scientific Publishing.
- Şenkal, A. (2017). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Uludağ, S. (2015). *İbn Haldun Hayatı, Eserleri, Fikirleri*. Ankara: Harf Yayınları.
- Weiss, D. (1995). Ibn Khaldun on Economic Transformation. *International Journal of Middle East Studies*, 29-37.
- Yıldırım, M., & Kılıç, R. (2019). Yakınçağ Osmanlı Toplum Düşünürlerinde Servete Bakış. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 103-113.